

ZÁBRODSKÁ, K. 2009. *VARIACE NA GENDER. POSTSTRUKTURALISMUS, DISKUR-SIVNÍ ANALÝZA A GENDEROVÁ IDENTITA*. PRAHA: ACADEMIA, S. 200. / LENKA FORMÁNKOVÁ

Výzkum identity zastupuje tradiční oblast vědeckého bádání v oblasti sociálních věd. V psychologickém výzkumu je na identitu tradičně nahlíženo jako na trvalou esenci lidského sebeuvědomění, utvářenou vlivem různých sociálních a kulturních faktorů. Identitu definují „klasikové“ psychologických teorií jako základ jáství, jehož nabytí je na jednu stranu hlavním cílem úspěšně dovršené adolescence (James E. Marcia), na druhou stranu je nekončícím úkolem, neboť má být v průběhu života rozvíjena a kultivována v rámci jednotlivých stadií životního cyklu (Erik Erikson).

Kateřina Zábrodská se však rozhodla opustit tradiční liberálně-humanistické pojetí genderové identity a začít se identitou zabývat v rámci poststrukturalistických, postmoderních a diskursivních teorií, které nechápou identitu subjektu jako výslednici samotné povahy toho, kým člověk je, ale jako výsledek neustálého a opakovaného procesu vymezování se jedince vůči ostatním lidem a vůči situacím, kterým čelí. Kniha *Variace na gender* tak přináší do české vědecké komunity koncepty, které jsou hlavně v rámci psychologického výzkumného diskursu zřídka využívány (např. gender, diskurs, performativita genderové role). O tom, jak novátorský krok kniha v rámci české psychologické vědy reprezentuje, svědčí i skutečnost, že v seznamu citované literatury nacházíme pouze jeden odkaz na české odborné dílo, a to je článek samotné autorky.

První část knihy věnuje Kateřina Zábrodská vymezení teoretických východisek své práce. Nejprve se věnuje konceptualizaci termínu gender v „post“ teoriích. Tyto teorie vycházejí z tzv. třetí vlny feminismu, která přináší do genderových a feministických vědeckých přístupů koncept fluidnosti a nestálosti genderových identit a snahu o zkou-

mání projevů „ženskosti“ a „mužskosti“ vždy v kontextu variability sociálních vlivů, konstelací a situací.

Autorka nejprve vymezuje rozdíl mezi postmoderními a poststrukturalistickými feministickými teoriemi, které bývají často zaměňovány. Přesto, že oba přístupy zpochybňují univerzalitu „ženské zkušenosti“ jako východiska feministického výzkumu a zdůrazňují význam sociálního kontextu pro hodnocení ženského útlu a genderových nerovností, poststrukturalistický feminismus, ze kterého autorka dále primárně čerpá, pracuje s jazykem jako prostorem vyjednávání a konstrukce genderových identit. Jazyk pomáhá konstruovat sociální realitu jako prostor utvářený množstvím často protichůdných diskursů, které „nás konstruují jako vědomé, myslící subjekty a umožňují nám dávat význam sociálním jevům i schopnost tyto jevy přetvářet (s. 28).

Významnou teoretickou inspiraci představuje pro poststrukturalistický feminismus dílo Michela Foucaulta. Z jeho prací přejímá termín diskurs, který umožňuje zkoumat gender jako sociálně konturovaný jev napříč různými oblastmi sociální reality. Zároveň tyto směry vycházejí z Foucaultovy teorie moci, která je postavena na premise, že v každé společnosti existují mnohočetné mocenské vztahy, které ji charakterizují a utvářejí a které jsou ustaveny, upevněny a reprodukovány prostřednictvím vytváření a změny diskursů vědění. Podle M. Foucaulta je identita uměle vytvořeným fenoménem, odrážejícím a potvrzujícím mocenské vztahy ve společnosti, která je vytvářena v procesu podrobování se jedince sociálně reprodukovanému vědění navázanému na mocenské vztahy ve společnosti.

Dalším významným teoretickým zdrojem knihy je dílo feministické autorky Judith Butler, která vymezuje gender

O jakých příkladech dobré praxe a možnostech zlepšení se v rámci semináře diskutovalo? V oblasti legislativy bylo navrženo například rozšíření definice diskriminace, kde by se více upozorňovalo na případy nepřímé diskriminace a činilo ji méně akceptovatelnou. Práci neziskových a odborových organizací zastupujících individuální případy u soudu by usnadnilo zavedení institutu přesunu důkazního břemene. Jak již bylo řečeno, legislativní úprava není zárukou platové rovnosti. Odborníci a odbornice proto doporučují zaměřit se na strukturální faktory genderových nerovností na trhu práce. Zásadní význam mají politiky a opatření na podporu genderové rovnosti, jakými jsou rodičovská dovolená, vyváženější podpora zajištění rovného vstupu do manažerských pozic, zavádění plánů rovnosti, hodnocení platů podle profesních skupin a podobně. Dalším krokem je plošný monitoring platové politiky u zaměstnavatelů navázaný na efektivnější systém sankcí. Důležité je také zvyšování povědomí veřejnosti pomocí komunikačních kampaní a osvětových aktivit zaměřených na rovnost v odměňování.

Co říci závěrem? Expertní setkání ukázalo, jak složitý a komplexní problém nerovné odměňování mužů a žen (anglicky „gender pay gap“) představuje a jak úzce souvisí s přetrvávajícím genderovým zatížením veřejného i soukromého života. Kvalitní legislativa je pouze jedním z mnoha faktorů ovlivňujících tuto problematiku. Při potírání genderových rozdílů v platech je proto důležité zaměřit se na komplexní řešení strukturálních nerovností a genderově podmíněné diskriminace ve společnosti. Zda skutečně dojde ke změně evropské legislativy v oblasti nerovného odměňování mužů a žen, bude jasnější během první poloviny roku 2010.

jako performativní kategorii. Genderová identita je podle J. Butler reprodukována neustálým opakováním (performací) v různých sociálních situacích. Neustálá reprodukce genderových rozdílů zároveň slouží jako důkaz „reálnosti jejich existence“. Genderově typické projevy pak nejsou „přirozenosti“, ale naopak stále v průběhu času opakovanou „stylizací“. Autorka knihy dále vyzdvihuje zejména radikální zpochybnění přirozenosti pohlaví oproti genderu, když obě kategorie vnímá jako sociálně konstruované.

V další kapitole představuje K. Zábrowská v kontextu české psychologie relativně novou metodu kvalitativní analýzy – diskursivní analýzu. V rámci této kapitoly se autorka věnuje směrům diskursivní analýzy, jakými je konverzační analýza, diskursivní psychologie, kritická diskursivní analýza a nakonec poststrukturalistická diskursivní analýza, ze které autorka vychází při analýze dat, které se věnuje v druhé části knihy. Kniha tak nepřináší pouze teoretickou diskusi o nejrůznějších „post“ koncepcích a metodách, ale představuje také jejich aplikaci při analýze kvalitativních dat, sebraných v rámci šesti hloubkových rozhovorů se třemi ženami a třemi muži mladšími třiceti let. Struktura analýzy každého rozhovoru je stejná, autorka vždy nejprve analyzuje převládající diskursy a dále se zabývá vztahy mezi často protichůdnými pojetími genderové identity, které nazývá *diskursivní dynamikou* (termín převzala autorka od Iana Parkera).

Při analýze rozhovorů nachází autorka šest významově odlišných genderových diskursů ženskosti a mužskosti, které se v analýze stávají „stavebními kameny“ genderových identit. Jedná se o *diskurs genderového esencialismu*, ve kterém jsou genderové rozdíly odrazem přirozených a neměnných odlišností mužů a žen. „Diskurs genderového esencialismu konstruuje mužskost a ženskost jako dvě komplementární kvality, které vždy již spočívají v mužském nebo ženském těle“ (s. 113). V rámci tohoto diskursu nedochází k problematizaci genderových stereotypů, ale naopak k jejich reprodukci. Genderové identity je v této

perspektivě dosahováno naplňováním tradičních podob mužství a ženství. Dále je to *diskurs socializace*, který vnímá genderové charakteristiky jako výsledek socializačních tlaků ze strany rodiny, školy, vrstevníků a společnosti obecně. „Ženskost a mužskost ... jsou konstruovány nikoliv jako přirozenost jedince, ale jako výsledek společenských norem, které si jedinec během života osvojuje nebo spíše kterým se ... poddává“ (s. 100). V rámci tohoto diskursu jsou kategorie ženství a mužství relativizovány z hlediska jejich přirozenosti. Genderové role jsou vnímány jako společností vynucované modely chování, které jsou však v rámci diskursu potvrzovány jako neměnné a nevyhnutelné důsledky socializace. *Diskurs individualismu* staví na přesvědčení o jedinečnosti každé osoby bez ohledu na pohlaví/gender. „Jáství je tímto diskursem konstruováno jako osobní zodpovědnost a vlastnictví jedince ..., pro diskurs individualismu je klíčová idea nedotknutelnosti vlastních práv, která je postavena do kontrastu s omezeními, jež přináší kategorizace na ženy a muže“ (s. 105). Tento diskurs představuje nejčastější zdroj rezistence komunikačních partnerů a partnerek proti genderové dualitě. Genderově stereotypní projevy jsou však v rámci tohoto diskursu legitimizovány tím, že jsou prezentovány jako výsledky svobodné volby jedince. *Diskurs heterosexuality* konstruuje muže a ženy jako dvě kategorie lidí, mezi kterými existuje přirozená atraktivita, která odůvodňuje a legitimizuje binární společenské uspořádání. Tento diskurs legitimizuje normu heterosexuality, přičemž v optice heterosexuální přitažlivosti je žena vnímána jako objekt přitažlivosti pro mužský subjekt. Podobně v *biologizujícím diskursu* jsou ženské a mužské tělesné charakteristiky vnímány jako dané ve zcela zřetelném protikladu. V rozhovorech je biologizující pojetí genderu tematizováno v hovorech o mateřství, kdy rozdílná biologická funkce ženského a mužského těla při reprodukci slouží jako vysvětlení a legitimizace společenských a ekonomických nerovností. Nakonec se v rámci analýzy objevuje *diskurs jinakosti*, který je postaven na představě radikální

Pozvánka

Oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i.
a Centrum globálních studií při AV ČR a UK

Vás zvou na

seminář na téma

„Iris Marion Young a Judith Butler o feminismu a genderu“.

Seminář se bude konat
ve čtvrtek 14. ledna 2010 od 14 hod.
v prostorách Akademie věd ČR
(Jilská 1, Praha 1, zasedací místnost č. 124a).

odlišnosti ženy z pohledu muže. „Klíčová je představa radikální odlišnosti ve smyslu nepopsatelnosti a neuchopitelnosti ženy jako druhé, jež je viděna z pozice normativního mužského subjektu“ (s. 110). Toto nepochopitelné žensství představuje magický a tajemný předmět touhy, jehož přitažlivost je podmíněna právě nepochopitelností ženy, a tedy důrazem na neporovnatelnost a rozdílnost kategorií žena a muž.

Tyto diskursy se objevují v různých podobách a konstelacích v analyzovaných výpovědích (diskurzech) o genderové identitě a vytvářejí tak rozdílnou diskursivní dynamiku. Z analyzovaných výpovědí proto plasticky vystupuje performativní a kontextuální charakter genderové identity, která je vždy jinak formulována v kontextu diskutovaných sociálních realit.

Na knize je velice cenná odvaha autorky volit si v českých sociálních vědách zpochybňovaný mezioborový přístup ke zkoumání genderové identity. Autorka tak názorně ukazuje, jak významnou roli může hrát teoretický

eklektismus při rozvoji výzkumu celého oboru, protože oborová neortodoxnost pomáhá vymanit se z konvence a teoretické rigidity nahlížení na sociální a psychologické fenomény. V kontextu autorčina novátorského přístupu je překvapující konvenční strukturace textu, která v mnohém kopíruje standardní obsahové uspořádání diplomových nebo disertačních prací (teorie–metodologie–výsledky výzkumu). Text se tak tříští do dvou částí (teoretické a analytické), které by podle mého názoru mohly sebou vzájemně prostupovat, zvláště proto, že mnohé koncepty definované v rámci první části knihy jsou pro čtenáře/ky lépe pochopitelné na konkrétním příkladu citace z analyzovaných rozhovorů.

Závěrem lze říci, že kniha *Variace na gender* přináší nový a svěží pohled na výzkum genderové identity, a proto by jistě neměla být přehlédnuta českou odbornou veřejností zajímající se o genderové vztahy, identitu, kvalitativní metodologii a v neposlední řadě o nové kritické směry v psychologickém a feministickém výzkumu.

CO JE METODA 3R? / HANA MAŘÍKOVÁ

Metoda 3R patří k nástrojům zjišťujícím úroveň genderové rovnosti v různých oblastech sociálního života. V 90. letech byla vyvinuta Švédskou asociací místních úřadů, které ji stále používají k danému účelu ve sféře své působnosti. Pomocí této metody je možné sledovat a analyzovat to, jak určitá aktivita či poskytovaná služba probíhá a je financovaná z hlediska genderové rovnosti i toho, jaké změny jsou požadovány s ohledem na rozdílné potřeby žen a mužů.

Použití metody umožňuje:

- získat informace o zastoupení žen a mužů v různých částech organizace/instituce i na jejich různých organizačních/řídících úrovních;

- získat informace o zdrojích alokovaných mezi ženy a muže;
- získat představu o síle uplatňovaných genderových vzorců či modelů v dané organizaci či instituci;
- navrhnout plán opatření k odstranění zjištěných nedostatků.

Co ale ona 3 R vlastně znamenají? V angličtině představují Representation (neboli zastoupení, reprezentaci), Resources (zdroje), Reality (čili realitu v podobě analýzy podmínek).

Ad Reprezentace neboli sledování genderového zastoupení

První krok spočívá ve výběru specifické aktivity a vymezení cílové skupiny, které mají být sledovány. Pak následně

Social Watch Report 2009. Making Finances Work: People First.

Česká koalice, jež tvoří součást mezinárodní organizace Social Watch, představuje novou zprávu o stavu chudoby a nerovnosti mezi muži a ženami v současné globální krizi. Zpráva se zaměřuje na podmínky v České republice za uplynulý rok a ukazuje, že hospodářská krize začíná mít dopad na naplňování práv v České republice.

Organizace Social Watch je mezinárodní lidskoprávní síť, která vznikla v roce 1995 a v současnosti k ní patří více než 700 organizací ze 70 zemí světa. Ustavila se s cílem nezávislého sledování dodržování závazků přijatých na konferenci Organizace spojených národů o sociálním rozvoji v roce 1995 a konferenci o ženách v témže roce. Na těchto konferencích odborníci poprvé definovali odstranění chudoby a rovnost mezi muži a ženami jako společný celosvětový cíl. Social Watch vydává každoroční výroční zprávy o vývoji a nedostacích v boji proti chudobě a za rovnost mužů a žen (většina lidí žijících v chudobě jsou ženy). Výroční zpráva Social Watch se stala standardním zdrojem informací jak pro nevládní organizace a politickou sféru, tak pro akademické kruhy.

Českou koalici Social Watch tvoří: Ekumenická akademie, Centrum globálních studií AV ČR a UK, Gender & sociologie SOÚ AV ČR, v. v. i., Gender studies, o. p. s., Fórum 50 %, Trast pro ekonomiku a společnost, Nesehnutí

Česká koalice Social Watch připravuje vydání české verze zprávy začátkem roku 2010. Anglická zpráva je dostupná na internetových stránkách www.socialwatch.org.